

TEODOR TALOWSKI I JEGO WILLA POD KOZŁEM W BOCHNI THEODOR TALOWSKI AND HIS VILLA UNDER THE BILLY GOAT IN BOCHNIA

Anna Sołtysik¹
mgr inż. arch.

B. P. „Archimedes” Kraków–Krynica Zdrój

STRESZCZENIE

Willa pod Kozłem (1895 r.) to jedna z wielu realizacji T. Talowskiego, jednego z najwybitniejszych polskich architektów z przełomu XIX i XX w. Wejście do willi wieńczy malowniczy szczyt, z herbem Jelita i głową kozła. Nadbudowa z lat 30. XX wieku nie pozbawiła willi pierwotnego charakteru i wysokich walorów artystycznych. Na szczególną uwagę zasługują detale kamienne szczytu, podcienia wejściowego i portali, które same w sobie są dziełami rzeźbiarskimi. Willa jest wybitnym przykładem polskiej architektury pomiędzy historyzmem a secesją.

Słowa kluczowe: Talowski, willa, historyzm, secesja, Bochnia.

ABSTRACT

Villa under the billy goat”, built in 1895 in Bochnia is one of the most interesting work of Theodor Talowski, who was very remarkable, polish architect from the turn of the century. Characteristic element of this building is picturesque gable of the main entrance to villa with the blazon and head of the billy goat on the coping. Despite the additional storey, built in 30's, villa did not lose it's character and til nowadays it is a building with special, artistic values. Noteworthy are stone details of the gable, arcades of the entrance and portals, which all are works of art. This building is unrepeatable example of polish architecture from among historicism and Art Nouveau.

Key words: Talowski, Villa, Historicism, Art Nouveau, Bochnia.

WSTĘP

Teodor Talowski (1857–1910), znany krakowski i lwowski architekt, zrealizował kilkadziesiąt budynków sakralnych oraz mieszkalnych na terenie Małopolski oraz na południowym

¹ Zainteresowania – teoria architektury, architektura drewniana, architektura przełomu XIX/XX w., malarstwo, muzyka, śpiew, poezja.

wschodzie Polski, a także we Lwowie. Jego twórczość jest znana głównie wśród architektów, historyków sztuki, pasjonatów zabytków i ludzi wrażliwych na estetykę otoczenia, w którym przebywają. Przeciętny mieszkaniec Krakowa, nie wie kim był Teodor Talowski. Jednak w opisach jego realizacji, szczególnie kamienic krakowskich, zbudowanych w pierwszym etapie jego twórczości (w latach 1885–1895)², często czytamy i słyszymy, że ktoś zwrócił uwagę na dany budynek, bo był on „ciekawym”, wyróżniał się spośród innych kamienic w pierzei ulicy (najbardziej charakterystyczne to: kamienica Pod Pajakiem na rogu ulicy Karmelickiej i Batorego, kamienice przy ulicy Retoryka 9 – Pod Osłem, przy ul. Retoryka 7 – Festina Lente, oraz u zbiegu ulic Retoryka i Piłsudskiego – Pod Śpiewającą Żabą). Niezależnie od oceny współczesnych Talowskiemu twórców, którzy czasami krytycznie wypowiadali się na temat jego realizacji, mówiąc o chaotycznym przemieszaniu stylów i form, niefunkcjonalności wewnątrz (o czym pisał przykładowo Władysław Ekielski: *Wnętrza były nie dość obmyślane i nie dość wykwinnie traktowane...*³), pomimo głosów krytyki nie sposób zaprzeczyć, że to właśnie Talowski „poruszył” historyzm krakowski, wprowadzając nieco malowniczości, humoru i dynamiki do architektury, sytuując swoje realizacje pomiędzy historyzmem, eklektyzmem i... secesją. Mamy to szczęście, że większość historycznej zabudowy Krakowa przetrwała obie wojny światowe i że dzisiaj możemy ponownie ocenić innowacyjność oraz jakość form jego budynków mieszkalnych, a także ich wpasowanie w otoczenie⁴.

Ogólnie rzecz biorąc, jego budynki i dziś podobają się, charakteryzują się bowiem indywidualnymi, specyficznymi cechami silnie wyróżniającymi je z międzywojennego⁵ otoczenia, choć ich gabaryty i ogólny charakter nie odbiegają znacznie od zabudowy sąsiadującej. Oprócz miejskich domów mieszkalnych, wznoszonych głównie jako kamienice czynszowe, Talowski projektował również wille podmiejskie, dwory i pałace – np. w Bochni, Cianowicach, Grodkowicach, Lubzinie czy Horyńcu. Niezwykle ciekawa, bardzo zbliżona stylistycznie do krakowskich kamienic Talowskiego z pierwszego etapu twórczości, jest wybudowana w 1895 roku willa Pod Kozłem⁶ w Bochni, powszechnie znana raczej jako „koci zamek”. Ta potoczna nazwa nie jest jednak właściwa, ubliża raczej temu obiektowi, który zupełnie na to nie zasługuje!

Bochnia jest jednym z najstarszych miast w Polsce. Jej powstaniu sprzyjało położenie na przecięciu szlaków handlowych z zachodu Europy na Ruś i dalej na wschód, a także z Węgier nad Morze Bałtyckie. Dzięki odkryciu soli kamiennej w 1248 roku Bochnia szybko stała się zamożnym, dynamicznie rozwijającym się miastem. Warto przypomnieć, iż akt lokacyjny miasta Bochni został podpisany w 1253 roku, czyli cztery lata wcześniej niż Kraków otrzymał prawa miejskie. Rozwojowi miasta sprzyjały przywileje nadawane mu przez kolejnych władców. Największe zasługi dla Bochni ma Kazimierz Wielki, dzięki któremu wzniesiono ratusz, mury obronne, a także szpital dla górników. Najlepszy okres dla Bochni przypada na XIV–XVI wiek. Miała ona nie tylko ogromne znaczenie handlowe, ale była także ośrodkiem kulturalnym i religijnym. Po okresie znacznego osłabienia pozycji Bochni, dzięki uruchomieniu linii kolejowej Wiedeń–Kraków–Dębica, wiek XIX ponownie przyniósł ożywienie kulturalne i gospodarcze. Nastąpił rozwój budownictwa mieszkaniowego oraz licznych obiektów i instytucji edukacyjno-kulturalnych, a także podjęta została budowa instalacji wodociągowych.

Na przełomie XIX i XX wieku zbudowano w Bochni wiele budynków, których autorami byli uznani krakowscy architekci: W. Ekielski zaprojektował budynek Rady Powiatowej

² W. Bałus, *Historyzm, analogiczność, malowniczość, rozważania o centralnych kategoriach twórczości Teodora Talowskiego (1857-1910)*, *Folia Historiae Artium* 1988, T. XXIV, s. 117–138.

³ Z. Baidorf, Architekt Teodor M. Talowski. Charakterystyka twórczości, w: *Sztuka 2 połowy XIX wieku*, Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Łódź listopad 1971, PWN Warszawa 1973.

⁴ Należy tu jednak pamiętać, że często to właśnie jego budynki wyznaczały pierzeje kilku nowych ulic krakowskich np. ul. Retoryka.

⁵ Mam tu na myśli lata 20. i 30. XX wieku.

⁶ Nazwa przyjęta przez autorkę po analizie kamiennego wystroju frontonu willi.

w 1893 roku, T. Talowski willę Pod Kozłem w 1895 roku, G. Niewiadomski jest autorem willi z 1903 roku przy ulicy Matejki, T. Stryeński pracował nad budynkami szybu Campi, a J. Niedzielski w latach 1904–1906 nadzorował przebudowę dworca. Władze miejskie Bochni zamawiały projekty nie tylko u twórców krakowskich, ale także w Budapeszcie, w Pradze i w Wiedniu⁷. Świadczy to niewątpliwie o zasobności finansowej miasta, przyczyniającej się do rozwoju gospodarczego i kulturalnego miasta.

Il. 1. Na przełomie XIX i XX w. powstają w Bochni liczne budowle miejskie i wille prywatne historyzujące i eklektyczne w formie. Źródło: materiały Muzeum Okręgowego w Bochni

Pic. 1. At the turn of the 19th and 20th century many municipal buildings and private villas with historical character was built in Bochnia. Source: from the collection of Regional Museum in Bochnia

Obie wojny światowe, słaba jakość budowania oraz brak dbałości o istniejącą strukturę budowlaną, spowodowały znaczne ubytki w tkance miejskiej i były także powodem wielu chorób i śmierci mieszkańców Bochni. Najcenniejsze obiekty jednak przetrwały i dzięki temu wiele bocheńskich budowli przyciąga dziś naszą uwagę. Zachowała się także willa Pod Kozłem, która, już w innym, zmienionym współcześnie, otoczeniu ciągle przykuwa uwagę przechodniów swym tajemniczym i malowniczym eklektyzmem.

1. HISTORIA

Mimo iż Teodor Talowski projektował tę willę dla doktora Mieczysława Dębowskiego⁸, a nie dla siebie, miał wolną rękę. Być może inwestor widział zrealizowane kamienice krakowskie chociażby kamienice Festina lente z 1887 roku, Pod Pajakiem z 1889 roku, czy „Pod Śpiewającą Żabą” powstałą w latach 1889–1890. W Czasopiśmie Technicznym Lwowskim z 1900 roku napisano: *Przy projektowaniu tej willi (...) zaszedł dość rzadki przypadek, że klient zgodził się na oryginalny sposób projektowania i pozostawił projektantowi całą swobodę pod względem rozwiązania form architektonicznych*⁹. Trudno się z tym nie zgodzić, oglądając ją z bliska, gdy możemy nieomal poczuć strukturę kamienia i miejscami mocno przepalanej cegły, gdy oto gdzieś spośród z gęstwy pnączy winorośli wyłaniają się tajemnicze kamienne schody, dziwne kolumny, łęki i kraty...

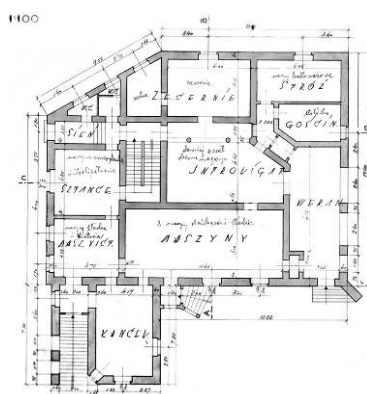
Niewątpliwie więc wola inwestora oraz talent i wrażliwość projektanta sprawiły, że budynek ten ma wyjątkowe walory plastyczne. Najdobitniej świadczy o tym przede wszystkim malowniczy szczyt reprezentacyjnego wejścia do willi z herbem Jelita i głową kozła w jego zwieńczeniu. Tu należy wyjaśnić problem związany z nazwaniem willi. Talowski nazwał ją zapewne „willą dr Dębowskiego”, a w latach powojennych przylgnęła do niej nazwa „koci zamek”. Stało się tak przez fantazyjną głowę umieszczoną na szczycie. Jest

⁷ Folder *Bochnia naszych dziadków i pradiadków w latach 1900–1945* – suplement wystawy z czerwca–lipca 2007, Archiwum Państwowe w Krakowie – Bochnia 2008.

⁸ W różnych publikacjach pojawia się to nazwisko w dwóch wersjach – „Dembowski” lub „Dębowski”. Po analizie dokumentów archiwalnych przyjęto tą wersję, gdyż w jednym z pism urzędowych nazwisko to zostało poprawione na „Dębowski”.

⁹ W. Bałus, *Pałace, dwory i wille Teodora Talowskiego, Teka Komisji Urbanistyki i Architektury* T. XXI, 1987.

to niby-kot, niby-lew z grzywą, a tak na prawdę – kozioł. Rodzina Dębowskich posługiwała się bowiem herbem Jelita, dlatego Talowski umieścił na szczycie przerysowane – stylizowane motywy zaczerpnięte z ich herbu. Herb ten zasadniczo powinien zawierać tarczę z trzema przecinającymi się kopiami (środkową ostrzem w dół i dwie ustawione skośnie ostrzami do góry). Nad tarczą powinien być hełm z koroną, a powyżej pół kozła z rogami, głową i nogami skierowanymi w lewą stronę. Talowski zmienił nieco wzajemne usytuowanie poszczególnych elementów, a kozioł jest raczej postacią z romantycznych ballad, przypominając lwa albo chimerę. Ma jednak rogi... dlatego – wiedząc o herbie pierwotnych właścicieli willi – nie należy mylić go z kotem...

Il. 2. Bochnia „Willa pod Kozłem” projektowane zmiany funkcji parteru i elewacja północna przed przebudową (proj. 1930). Źródło: reprodukcja autora ze zbiorów Arch. Państw. w Krakowie – oddz. w Bochni

Pic.2. Bochnia- "Villa under the billy goat"- conversion of the ground floor into a printery (project from 1930) and the north facade before adding a storey. Source: from the State Archive in Cracow, branch in Bochnia

Willa została zaprojektowana w kształcie litery L, z wejściem głównym od północnego zachodu – od ulicy Konstytucji 3-go Maja i wejściem gospodarczym po północno-wschodniej stronie. Dzięki takiemu usytuowaniu na działce architekt mógł uzyskać korzystne warunki nasłonecznienia. Generalnie więc strefa reprezentacyjno-wejściowa znalazła się na północy, a część rekreacyjna z ogrodem – po stronie południowej.

2. PROJEKT

W 1895 roku architektura willi Pod Kozłem przedstawiała się w następująco: bryła budynku była zwarta, korpus główny nakryty czterospadowym dachem, a wysunięta część z malowniczym szczytem przekryta dachem dwuspadowym; pokrycie stanowiła dachówka. Willa jest budynkiem parterowym, częściowo podpiwniczonym. Elewację wykonano z różnorodnego materiału – od cegieł o zróżnicowanej fakturze i kolorze, z ceramicznymi guzami, przez gładkie bloki kamienne na narożnikach i na poziomych pasach wzdłuż elewacji, po chropowaty i nieregularny w kształcie kamień na cokole. Kamienne są również detale na ozdobnym szczycie, kolumny w arkadach przy wejściu, kartusz z rokiem budowy i nazwiskiem architekta, a także kamienne portale prowadzące na werandę. Element dekoracyjny stanowią również stalowe kotwy i balustrady.

Wysunięta część budynku z głównym wejściem mieści podcień ze schodami zewnętrznymi. Prowadzi on do przedsionka i pokoju pana, posiadającego dodatkowo niezależne wejście. Za przedsionkiem znajduje się przedpokój, z którego na wprost wchodzi się do strefy kuchenneo-gospodarczej, a na prawo – do dwuprzestrzennego salonu, doświetlonego oknami od strony północno-zachodniej. Wejście boczne prowadzi przez sień, skąd jest dostęp do toalety i części kuchennej. Z salonu można wejść bezpośrednio na werandę, do jadalni i na klatkę schodową, a także do ogrodu. Po południowo-wschodniej stro-

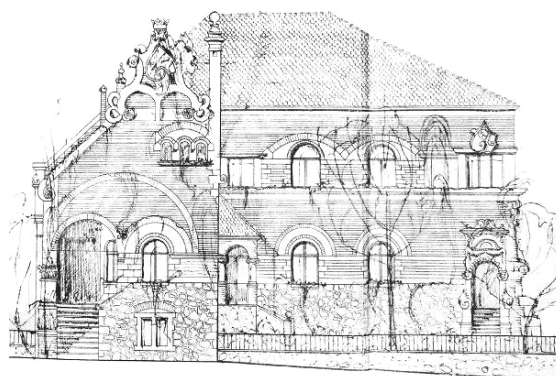
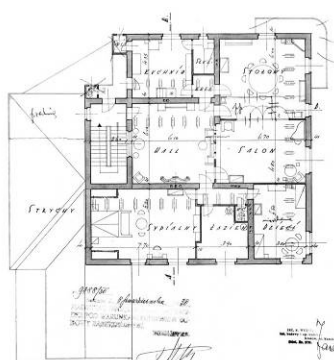
nie znajduje się sypialnia i pokoje domowników, a po południowo-zachodniej stronie bezokienna weranda otwarta na ogród dwoma portalami i dwoma arkadami, doświetlającymi wnętrze, co integruje ją z ogrodem, dając cień i osłonę od wiatru i deszczu. Ze względów bezpieczeństwa w arkadach zamontowano ażurową balustradę.

Tak jak w przypadku wspomnianych wyżej kamienic krakowskich, także w przypadku willi Pod Kozłem Teodor Talowski zaprojektował zieleń związaną z budynkiem. W wyznaczonych miejscach posadzono winorośl, która pnie się po budynku, integrując go z ogrodem, a z drugiej strony potęguje wrażenie „starożytności” obiektu, który poprzez zastosowane materiały i różnorodne formy dekoracyjne wydaje się pochodzić z zamierchłej epoki.

3. DALSZE LOSY WILLI

W 1905 roku dr Mieczysław Dębowski sprzedaje willę rodzinie Olbrychtów, którzy prawdopodobnie użytkowali ją sporadycznie. W 1928 roku budynek staje się własnością Samuela Silberringa, właściciela drukarni „Secesja”¹⁰. Nowy właściciel dokonuje adaptacji części pomieszczeń parteru willi na drukarnię, a później nadbudowuje kolejną kondygnację mieszkalną. Projekt przebudowy sporządzili w 1930 roku architekt H. Jakubowicz i inżynier S. Wexner z Krakowa.

Zgodnie z tym projektem parter zajęły pomieszczenia drukarni, a na piętrze znalazła się nowa część mieszkalna dla właścicieli willi. Na parterze pokój pana zastąpiła kancelaria, w przedpokoju znalazła się maszyna „Victoria”, służąca m.in. do wycinania i wytłaczania form z papieru czy tektury; obok pomieszczenie ze sztancami¹¹, a za nią sień i toaleta. Dawny salon pomieścił maszyny drukarskie, obok introligatornię, a za nią zecernie, czyli pomieszczenia do składania tekstu. W południowo-wschodnim narożniku znalazł się pokój stróża z przedpokojem i pokojem gościnnym. Weranda pozostała w niezmienionej formie. Dobudowana kondygnacja mieszkalna zawiera hall, doświetlony pośrednio z klatki schodowej poprzez duże okno. Z hallu dostępna jest kuchnia ze służówką, wyjściem na balkon i spiżarnią na tymże balkonie. Przy wejściu z klatki schodowej zaprojektowano również toaletę. Z hallu dostępny jest także salon i pokój stołowy, z którego wychodzi się na balkon narożny. W części północno-zachodniej budynku znajduje się pokój sypialny z łazienką i pokojem dzieci. Stan obecny piętra wskazuje na to, że toaleta i spiżarnia na balkonie nie zostały wykonane, podobnie jak narożny balkon przy pokoju stołowym.

Il. 3. Bochnia – willa Pod Kozłem – projekt nowego piętra i nowa elewacja północna 1930 r. Źródło: reprodukcja autorstwa ze zbiorów Arch. Państw. w Krakowie – oddz. w Bochni

Pic. 3. Bochnia – 'Villa under the billy goat' - project of the first floor and new north elevation (1930). Source: from the State Archive in Cracow, branch in Bochnia

¹⁰ J. Flaszka, *Bochnia – przewodnik po mieście*, Bochnia 1998.

¹¹ sztanca – pot. stalowy nóż do wycinania form (jak żelówki, koperty); pot. tłocznik, za: W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa WP, 1968.

Po zrealizowaniu nadbudowy willa ma już inne proporcje – jedynie część frontowa z kancelarią nie uległa zmianie. Korpus główny, podwyższony o około 3,5 m, przekryto pierwotnym dachem (przeniesionym wyżej) w niezmienionej formie. Nasuwa się pytanie: Czy wprowadzone zmiany nie budziły kontrowersji zatwierdzających projekt? – w końcu była to willa znanego architekta krakowskiego... Okazuje się, że w 1930 roku różnie oceniano jego realizacje. Z dokumentów zachowanych w Państwowym Archiwum w Bochni wynika, że Magistrat miasta wystosował pismo do Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie o wydanie opinii: *Czy wydanie konsensu na nadbudowę piętca jest możliwym i dopuszczalnym pod względem architektonicznym*?¹². Ciekawe jest podejście urzędów obu miast do rangi i wartości budynku. Magistrat Bochni w tym samym piśmie pisze: *Willa (...) w r.1896¹³ zbudowana, według planów architektki Jana Talowskiego stanowi jedną z najpiękniejszych budowli tego architektki, poza granicami naszego kraju dobrze znaną. Stanowi ona chlubę miasta Bochni, która do niej też całym pietyzmem się odnosi. W odpowiedzi ówczesny Urząd Wojewódzki w Krakowie pisze: (...) Jan Talowski był wprawdzie architektem bardzo wybitnym, będąc jednakże wyrazicielem swej epoki, która nie była twórczą, gdyż powtarzała style historyczne, Talowski nie we wszystkich swych działaniach ustrzegł się błędów swej epoki. Rzeczona willa powtarzając formy z okresu stylu barokowego i romańskiego winna być już dziś inaczej osądzona niż przed kilkunastu jeszcze laty. Ma ona co prawda pewne wartości malownicze, lecz tych nie burzy projekt nadbudowy.*¹⁴

Magistrat bocheński zachował więc dużą ostrożność, decyzję o wydanie pozwolenia na nadbudowę pozostawiając Oddziałowi Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie. Widać z tego, że stosunek środowiska krakowskiego do budynków zaprojektowanych przez Teodora Talowskiego był odmienny niż mieszkańców i urzędników z Bochni. W Krakowie powstało wiele budynków Talowskiego, stąd – być może – większy był dystans do jego realizacji. Natomiast Bochnia posiadała tylko jeden obiekt zrealizowany przez tego architekta. Zastanawiające, że choć Talowski był już wówczas znanym architektem, to urzędnicy w obu pismach popełnili błąd, pisząc miast o Teodorze o „Janie” Talowskim, o którym przecież nikt nie słyszał, pomimo iż Talowski umieścił na elewacji frontowej napis na ozdobnym kartuszu ze swoim imieniem i nazwiskiem.

Il. 4. Elewacja ogrodowa po przebudowie werandy. Źródło: fot. autora

Pic. 4. The garden-elevation after reconstruction of veranda. Source: photo by author

¹² Pismo urzędowe z Archiwum Państwowego w Bochni dot. rozbudowy willi T. Talowskiego, *Magistrat miasta Bochni do Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie*, Bochnia, 7.08.1930 r.

¹³ Data powstania w różnych materiałach waha się pomiędzy 1895 a 1896 rokiem. Na pewno willa była zaprojektowana w 1895 roku, natomiast możliwe jest, że została oddana do użytku w 1986 r.

¹⁴ Pismo urzędowe z Archiwum Państwowego w Bochni dot. rozbudowy willi T. Talowskiego, *Nadbudowa willi projektu Jana Talowskiego w Bochni do Magistratu miasta Bochni*, Kraków 17.09.1930 r.

3.01.1949 roku Zarząd Miejski udzielił zezwolenia na „przebudowę werandy południowej (od ogrodu) oraz hollu”¹⁵. Zamurowano wtedy dwa portale kamienne prowadzące na werandę i zamontowano okna w arkadach werandy, tworząc zamknięte pomieszczenie rekreacyjne. W maju tego samego roku udzielono zezwolenia na użytkowanie werandy. Pismo ze stycznia było wystosowane do Państwowych Zakładów Graficznych w Bochni. Można z tego wnioskować, że Samuel Silberring przestał być właścicielem obiektu. Stało się to po 1945 roku, kiedy jego drukarnia została upaństwowiona, a pomieszczenia mieszkalne na piętrze zostały zasiedlone przez nowych lokatorów.

4. WSPÓŁCZESNOŚĆ

Obecnie właścicielem willi jest syn Samuela Silberringa – Adam, który w latach 90. ub. wieku odzyskał prawa do willi. Parter wynajmuje Archiwum Państwowemu w Bochni, jednak część pomieszczeń na piętrze nadal zajmują dawni lokatorzy.

Willa Pod Kozłem jest obiektem wyjątkowym, ale dziś ten prawie stuletni budynek wymaga odpowiednich zabiegów konserwatorskich. Należy więc m.in. zabezpieczyć piwnice przed zawilgoceniem poprzez drenaż opaskowy i – być może – także innymi specjalistycznymi metodami zabezpieczającymi mury przed podciąganiem kapilarnym. Drugim, równie ważnym zabiegiem, byłoby oczyszczenie (umycie) elewacji, która niewątpliwie na to zasługuje. Porównując z willą chociażby krakowską kamienicę Pod Pająkiem przed renowacją i po niej, widzimy jak wiele zyskała i jak pozytywnie wyróżnia się dziś z otoczenia.

Willa w Bochni także powinna być wizytówką miasta, ale musi być odrestaurowana i bardziej zadbana. Zabrudzenie spowodowane emisją spalin z ulicy Konstytucji 3 Maja, a także zanieczyszczenie ptasimi odchodami od dawna wpływają destrukcyjnie na kamienne i ceglane elementy dekoracyjno-konstrukcyjne willi.

5. DETAL I ZDOBNICTWO

W willi Pod Kozłem znajduje się kilka ciekawych detali. Są to elementy szczytu, wykończenia naroży budynku i obramień okiennych. Na parterze, od strony północno-wschodniej, zaprojektowany został podcień wejściowy. Tworzą go dwie arkady, z których każda ma inne detale. Pierwszy łuk od strony ulicy opiera się na kwadratowym filarze z głowicą z liśćmi akantu, a jego bazą jest kamienny blok z wyrzeźbioną wolutą. Drugi łuk opiera się na okrągłej kolumnie z podobną głowicą. Kolumna i filar mają podobne, przysadziste, proporcje i na pierwszy rzut oka nie zauważamy, że jedna jest okrągła, a druga nie. Narożnik ściany przy schodach został ścięty, skrzydło wejściowe stało się wieloboczne, a umieszczone tam okno jest usytuowane nieco niżej. Jest to charakterystyczne dla Talowskiego, który stosował (...) *wielowidokowość, osiąganą poprzez stosowanie narożnych wież czy wykuszy, usytuowanych (patrząc na rzut) pod kątem 45° w stosunku do głównych ścian budynku*¹⁶.

Niezwykle malownicze jest wyjście z salonu do ogrodu – z zadaszeniem i kilkoma schodkami. Znajduje się ono we wspólnym narożniku z „pokojem pana” (wg projektu z 1895 roku). Zadaszenie skonstruowane jest na planie kwadratu, podparte narożną kolumną z głowicą zdobioną motywami kwiatowymi. Kamienny murek, stanowiący balustradę, jest ustawiony skośnie do ściany i zakończony kamienną kulą. Podobnie – malowniczo i bardzo starannie – uformowano narożnik wejściowy werandy od strony ogrodu (od południa). Jest to podcień utworzony przez dwa portale, ozdobiony narożnym kartuszem. Portal północno-zachodni jest bardzo ozdobny i rozbudowany. Wieńczy go kamienny

¹⁵ Pismo urzędowe dotyczące rozbudowy willi T. Talowskiego; [w:] zbiory Arch. Państw. w Krakowie – oddział w Bochni.

¹⁶ W. Batus, *Historyzm, analogiczność, malowniczość...* - op. cit.

gzyms oraz łukowaty tympanon zdobione elementami roślinnymi, draperią i stylizowaną muszlą. Niżej, pod łukiem portalu, umieszczone zostały dwie kamienne uskrzydłone główki aniołków. Narożnik filara między oboma portalami jest zaakcentowany przyporą zwieńczoną kamienną wolutą. Portal południowy jest nieco skromniejszy, z pojedynczym gzymsem z ząbkowaniem i wolimi oczkami. Supraporta zdobiona jest elementami roślinnymi (gałązka palmowa) i kamiennym, niesymetrycznie ulokowanym, stylizowanym kartuszem.

Il. 5. Bochnia – willa Pod Kozłem – elewacja zachodnia – główne wejście w skrzydle zwieńczonym ozdobnym szczytem z herbem właścicieli oraz wyjście z salonu i gabinetu do ogrodu.. Źródło: fot. autora

Pic. 5. Bochnia – "villa under the billy goat" – west elevation with the main entrance and the gable and the entrance to a living-room from the garden. Source: photo by author

Il. 6. Kamienne detale przy południowo-zachodnim narożniku willi Pod Kozłem – bogaty portal zachodni, portal południowy, kartusz herbowy w narożniku pomiędzy oboma portalami. Źródło: fot. Autora, 2009

Pic. 6. Stone details on the south-west corner in "Villa under the billy goat", from the left: rich in details west portal, south portal and cartouche on the corner. Source: photo by author

Powyżej obu portali narożnik ściany zdoi fantazyjny kartusz herbowy z inicjałami M.D. pierwszego inwestora, tj. Mieczysława Dębowskiego. Na południowo-wschodniej elewacji znajduje się jeszcze jeden podłużny kartusz, przeznaczony prawdopodobnie na sentencję łacińską (podobnie jak to ma miejsce na kamienicach krakowskich Talowskiego). Nie wiadomo jednak, czy Talowski nie zdążył zaproponować tu jakiegoś napisu czy po prostu zrezygnował z niego, by spotęgować nastrój tajemniczości...

Kamienne detale willi Pod Kozłem wykonał Wojciech Samka z Bochni – właściciel Zakładu Rzeźby Artystycznej¹⁷. Wykonane przez niego elementy architektoniczne i rzeźbiar-

¹⁷ J. Flaszka, *Bochnia – przewodnik po mieście*, op. cit.

skie cechuje wspaniałą warsztat i wielka wrażliwość artystyczna – są one dziełami samymi w sobie! Kamieniarz doskonale uzupełnił tu pomysłowość i talent plastyczny architekta.

Najbardziej charakterystyczny jest szczyt z kamiennymi detalami, umieszczony nad skrzydłem wejściowym. Można rzec, że jest to swoista, bardzo rozpoznawalna wizytówka willi. Jak już wspomniano, występują na nim elementy herbu Jelita z tarczą herbową i fantazyjną głową kozła, żłobionymi jak koźle rogi wolutami i hełmem z koroną na szczycie. Po prawej stronie znajduje się ceglany komin, który wcześniej był zakończony głowicą z motywami kwiatowymi i kulą. Dzisiaj komin jest skrócony, a kamienna kula leży przy ogrodzeniu od strony podjazdu. Komin ten jest skotwiony kutym żelaznym prętem z kamienną głową herbowego kozła. Poniżej, z prawej strony szczytu, znajduje się okno w formie *triforium* z ceglanyimi łękami półkolistymi i spłaszczonym łękiem odciążającym powyżej.

Rozmieszczenie elementów ściany szczytowej, tak jak i ona sama, jest niesymetryczne. Po prawej stronie okna został umieszczony kartusz z nazwiskiem architekta. Dynamizm elewacji został osiągnięty dzięki zróżnicowaniu (asymetrii) jej kompozycji i użytych materiałów. Cokół został wykonany z nieregularnych, prawie surowych, kamieni, z regularnych bloków kamiennych w narożach i elementach dekoracyjnych. Powyżej poziomu parteru znajduje się nierównomiernie wypalona cegła, tzw. zendrówka z zeszkliwionymi „guzami”. A uroku całości dodają dekoracyjne, żelazne kotwy. Willa rzeczywiście przypomina zamek – szczególnie dzięki zastosowanemu materiałowi i architektonicznym elementom biforiów, triforiów, arkad i podcieni, rodem ze średniowiecza. Wrażenie to wzmacnia „ciężki” kamienny detal w przyziemiu i „lekka” cegła na piętrze – Talowski nawiązywał w ten sposób do budowli historycznych. Stosował elementy stylów gotyckiego i barokowego, a nawet (w niektórych detalach) manierystycznego.

Il. 7. Bochnia – willa Pod Kozłem – ozdobny kamiennie-
ceglany szczyt nad głównym wejściem. Źródło: fot. autora

Pic. 7. Bochnia- "Villa under the billy goat" – picturesque
stone-brick-gable of the main entrance. Source: photo
by author

Elewacje korpusu głównego nie są może tak ozdobne, ale powtarzają zasadę stosowania materiałów ze skrzydła wejściowego. Patrząc na elewację północno-zachodnią (tam, gdzie był salon na parterze), widzimy nieregularny kamień przyziemia, przechodzący w gładzi kamień na wysokości łuków nadokiennych – aż co cegły powyżej. Kamienny gzyms, nad parterem, biegnie wzdłuż budynku; w korpusie głównym jest nieco skromniejszy. Łuki nad oknami są złożone naprzemiennie z cegły, łamanego kamienia i ponownie cegły; obrzeża otworów okiennych są również wykonane z kamienia. Zabieg ten sprawia, że budynek wydaje się „cięższy” i solidniejszy – nabiera charakteru zamkowego. Autor

projektu nadbudowy z 1930 roku starając się nawiązać do parteru, zastosował podobne obramienia okienne oraz zróżnicowaną fakturą i kolorystycznie cegłę.

6. DEKORACJA WNĘTRZA

Zachowane oryginalne elementy dekoracji wnętrz willi, choć niezbyt bogate, tworzą jej indywidualny charakter. Witraże gomółkowe w oknach powstały w Krakowskim Zakładzie Żeleńskich, nawiązując do witraży Bazyliki św. Mikołaja w Bochni¹⁸. Są one różnorodne pod względem kolorystycznym: różowo-zielone, niebiesko-pomarańczowe i czerwono-żółte. Choć są nieskomplikowane jeśli chodzi o rysunek, to jednak dodają uroku i tajemniczości światłu padającemu z okien.

Ważnym elementem wystroju ścian i sufitów są „prefabrykowane” stiuki w salonie – w postaci fryzów z motywami roślinnymi, pucharów z owocami i z motywami zwierzęcymi (łabędzie). Bogato zdobią wnętrza kilku pomieszczeń zachowane oryginalne okrągłe gipsowe plafony, z motywami roślin, owoców, ryb i koźlich głów – podobno sprowadzone z Wiednia. Kolejnym ciekawym detalem jest posadzka. W części pomieszczeń nadal użytkowane są jeszcze dawne parkiety, a w przedsionku wejściowym (przed „pokojem pana”) zachowała barwna geometryczno-roślinna mozaika. Interesujące są też zachowane dawne drewniane wewnętrzne okiennice – otwierane i składane na wewnętrzne, wykończone okładziną drewnianą, ścianki ościeży okiennych. Okna są drewniane: dwudzielne, dwurzędowe, skrzynkowe. Drzwi są drewniane, płycinowe – zewnętrzne, częściowo przeszklone.

Il. 8. Elementy dekoracji willi Pod Kozłem w Bochni – witrażowe gomółki w oknach, gipsowe stiuki w salonie (gzyms podsufitowy i plafon). Źródło: fot. autora

Pic. 8. Elements of interior decoration in "Villa under the billy goat" – stained-glass window, stucco in living-room, plafond with organic motives. Source: photo by author

7. PODSUMOWANIE

Willi bocheńska jest niewątpliwie jedną z najlepszych realizacji Talowskiego. Choć niewielka kubaturowo, jest swoistą architektoniczną perełką, wieńczącą najlepszy prawdopodobnie okres jego twórczości. Dogodne położenie willi – z widokiem na miasto, zwartość i zarazem rozrzeźbienie, malowniczość i tajemniczość zadecydowały o jej wyjątkowości i uroku. Nie zaszkodziła jej zbytnio nadbudowa z lat 30. minionego stulecia – można by rzec, że owa romantyczna budowla zyskała jeszcze szlachetność proporcji willi włoskiej. Trudno dziś powiedzieć, czy projektanci tej zmiany byli tego w pełni świadomi. Przecież realizowali „jedynie” potrzebę stworzenia dodatkowej powierzchni mieszkalnej dla nowego właściciela willi. Budowla ta uniknęła smutnego losu dewastacji kilku innych podkrakowskich dworów Talowskiego. Niezaprzeczalna wartość willi wiąże się dziś także z wielką odpowiedzialnością, jaka ciąży na jej właścicielach oraz na władzach Bochni. Pozostaje jedynie ufać, że ich wspólne działania przywrócą temu dziełu dawny blask.

¹⁸ Folder „Bochnia...”, op. cit.

Il. 9. Bochnia – willa Pod Kozłem, kolumny podcienia wejściowego od północy. Źródło: fot. autora.

Pic. 9. "Villa under the billy goat" – columns of arcade entrance – view from north. Source: photo by author

Il. 10. Bochnia – willa Pod Kozłem, bogaty portal zachodni (autor Wojciech Samek) – dawne wyjście z werandy do ogrodu. Źródło: fot. autora

Pic. 10. Bochnia – "Villa under the billy goat" – rich in details west portal (author: Wojciech Samek). Source: photo by author

THEODOR TALOWSKI AND HIS VILLA 'UNDER THE BILLY GOAT' IN BOCHNIA

Theodor Talowski (1857-1910) was very famous Cracow's- architect, who has realised numerous buildings on the south and south-east of Poland, but also in Lviv.

Despite the fact of being critically judged by other designers, it was Thalowski who exerted a positive impact on Polish architecture. He caused a stir in Cracow's historicism by putting picturesqueness, humour and dynamics into architecture. Thalowski was an architectural prodigy, his projects are situated among historicism, eclecticism and Art Nouveau.

Buildings, which he designed, are characteristic and stand out in the surrounding area. Thalowski was the author of tenement houses, villas, mansions, but also churches. One of the most interesting work is 'Villa under the billy goat'¹⁹, built in 1895 in Bochnia, near Cracow. It is similar to tenement houses from the first period of his architectural innovative activity.

Bochnia is one of the oldest town in Poland. Thanks to discovery of fossil salt in 1248, Bochnia became quickly rich and well prospering city.

At the turn of the 19th and 20th century many famous Cracow's architects realized their buildings in Bochnia. Municipal authorities ordered projects not only in Cracow, but also in Budapest, Prague or Vienna.

Villa, which was designed by Thalowski, survived to this day and draw the attention of passers-by with its picturesque eclecticism.

By making project of 'Villa under the billy goat', dr Dębowski (the first owner) gave Thalowski a free hand, so he could designed what he wanted. When we come closer to this building, we could almost feel the structure of stone, overburned brick. We begin to notice more details and differences between stone elements, which are works of art.

¹⁹ The name adopted by the author of this article, after analysis of villa's gable of the main entrance.

In 1895 villa was one-storeyed building, partly with cellar. The front-end side with the main entrance contains the arcades with external stairs. It leads to vestibule and to the host's room. On the south-east side of villa were bedroom and the household's rooms. On the south-west side was veranda, which has two portals and arcades and was opened to the garden. The same as in tenement in Cracow, also in this villa Thalowski designed greenery which was creeping up the elevation. It integrates walls with the garden, and on the other hand it intensifies impression of 'antiquity'.

In 1928 villa became property of Samuel Silberring, who was the owner of 'Art Nouveau' printery. He made the conversion of the ground floor into a printery and built additional, residential storey. The main part of villa was 3,5 m higher, but the entrance with arcades and picturesque gable did not change. The building had different proportions, but despite this fact it did not lose its character.

In 1949 veranda on the south-west side of villa was changed. Two stone-portals was bricked up and arcades got windows, as a result there was an additional room for relaxation.

Today's owner of villa is Adam Silberring, the son of Samuel, who vindicated it in the nineties.

'Villa under the billy goat' is unique building, there is only one of this kind in Bochnia. It needs urgently restoration work, especially drainage of the cellar and cleaning the facades and stone details.

Stone elements were made by Wojciech Samek, who was actually an artist and thanks to him this villa is so gorgeous.

The most characteristic element of this building is picturesque gable of the main entrance to villa with the blazon and head of the billy goat on the coping. Noteworthy are also other stone details- arcades of the entrance and portals of veranda. Asymmetrically composed entrance with arcades and the gable makes a 'movement' on the facade. Materials used on the elevation, also cause this impression of dynamism. Villa looks similar to a medieval castle, with its historical, architectural elements. Combination of styles such as Gothic, Baroque, Mannerism and Romanticism caused unique result, one of this kind.

There are prevented some original details of interior decoration inside the villa. There are stained-glass windows, 'precast' stucco in living-room, plafonds with organic motives in other rooms and original parquet floor.

Nowadays the ground floor is rented to State Archive in Cracow, branch in Bochnia and the first floor is a residential storey.

'Villa under the billy goat' is one of the most interesting work of Theodor Talowski. Although it is rather small building it is one of the most valuable in Bochnia. It is unrepeatable example of Polish architecture from among historicism and Art Nouveau.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Baiersdorf Z., Architekt Teodor M. Talowski. Charakterystyka twórczości, w: *Sztuka 2 połowy XIX wieku*, Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków sztuki, Łódź listopad 1971, wyd. PWN Warszawa 1973.
- [2] Bałus W., Historyzm, analogiczność, malowniczość, rozważania o centralnych kategoriach twórczości Teodora Talowskiego (1857-1910), w: *Folia Historiae Artium*, T.XXIV, (1988).
- [3] Bałus W., Pałace, dwory i wille Teodora Talowskiego, w: *Teka Komisji Urbanistyki i Architektury* T.XXI, 1987.
- [4] Flaszka J., *Bochnia – przewodnik po mieście*, Bochnia 1998.
- [5] *Bochnia naszych dziadków i pradziadków w latach 1900-1945*, Folder – suplement wystawy z czerwca/lipca 2007, Archiwum Państwowe w Krakowie, Bochnia 2008.